

OVER GODSDIENST EN TERRORISME, RELIGIE EN GEWELD

De studie van zin en betekenis

Wie geeft er aan goede doelen? Wie spaart er voor zijn kinderen? Wie heeft hart voor de publieke zaak? Grote kans dat een ruime meerderheid van de lezers van deze column zich tot dit soort transcendente activiteiten bekennen en ruimhartig bezig zijn met het zoeken en geven van betekenis aan zijn of haar leven. Volgens de bekende antropoloog en psycholoog Ernest Becker die hierover in zijn (met de Pulitzer Prize bekroonde) boek *Denial of Death* over schreef, maakt dat de mens tot een mens: de mens is het enige levende wezen dat zich bewust is van zijn sterfelijkheid en de rest van zijn leven bezig is te leren omgaan met de beperkingen van dat sterfelijke karakter van ons leven en ons lichaam. Grofweg doen mensen dat op de schaal die wordt gemarkeerd door de ene pool: de dood te omarmen, zich eraan over te geven, dan wel door de andere pool: de eigen sterfelijkheid te ontkennen, of op te heffen in een poging jezelf te overstijgen en onsterfelijk voort te leven in iets buiten het zelf.

In de studie naar terrorisme en radicalisering zouden we nog meer dan reeds door enkelen (Kruglanski) wordt gedaan Beckers inzichten moeten omarmen. We zouden die psychologische “condition humaine” van het ontkennen, overschreeuwen dan wel aanvaarden van de dood wat serieuzer moeten nemen in ons onderzoek naar oorzaken en patronen van terrorisme en radicalisering. Ik denk dat dat hard nodig is. Want al dat onderzoek rond radicalisering en terrorisme is inmiddels geëxplodeerd in een veelvoud van disciplines, specialisaties en zeer gedetailleerde onderzoeksrichtingen. Tegelijkertijd blijft het in samenleving en politiek een onderwerp dat om heldere, eenvormige duidingen en verklaringen schreeuwt. Terrorisme wordt daar, in die publieke en politieke arena, dikwijls gereduceerd tot een probleem van “de islam”, van “discriminatie en uitsluiting”, dan wel tot het resultaat van “persoonlijke pathologieën en stoornissen”, dus tot een subcategorie van psychopathisch geweld.

Tussen de meer genuanceerdere en bredere benaderingen vanuit macro-sociologisch, politiekwetenschappelijke en historische aard enerzijds en de fijnmazige verklaringsmodellen van (sociaal)psychologische aard anderzijds bevindt zich evenwel een “missing link”. Terrorisme is niet slechts een fenomeen dat zich aan de hand van individuele of zelfs groepsociologische processen laat verklaren. Het is en blijft ook een “groot verhaal”: een theologie of ideologie van individuen op zoek naar zin, naar extreme, consequent doorgevoerde radicale betekenis voor hun leven.

■ **Prof. dr. Beatrice de Graaf**
Hoogleraar Geschiedenis van
Internationale Betrekkingen en
Global Governance, Universiteit
Utrecht

Wanneer we dat explicieter stellen, ons dat realiseren, kunnen we ook een zinvollere bijdrage leveren aan de discussie over godsdienst en terrorisme, religie en geweld. Ook in die discussie zijn er grofweg twee posities.

1. Terrorisme heeft niets met Islam te maken, Islam is een godsdienst van vrede en moslims willen geen terrorisme. Terrorisme moet je daarentegen zien als een deviatie, dan wel als een uiting van persoonlijke, sociale, economische ongelijkheid, frustraties trauma, etc., maar in ieder geval niet als iets religieus.
2. Terrorisme wordt veroorzaakt door een heilig boek en het absoluut nemen van Gods wil. Een terrorist beschouwt zich als heilige strijder die die wil moet voltrekken. Ergo, (monotheïstische) godsdiensten zijn inherent gewelddadig, want Gods woord gaat boven alles. Ongeveer zoals Paul Cliteur het regelmatig uitdraagt. Beide posities lijken mij redelijk onwetenschappelijk, statistisch niet correct en methodologisch prima weerlegbaar. Toch zie je ze volop in het wild terug.

Onderzoekers hebben dus de komende jaren een dure taak. Ze zullen toch moeten proberen een brug te slaan tussen hoogstaande, zeer geavanceerde en prachtige onderzoeksmodellen en -theorieën die tegelijkertijd voor leken volstrekt ondoorgrondelijk zijn enerzijds en de gevoelde behoefte onder publiek en politiek naar aansprekende, wetenschappelijk correcte, maar heldere analyses anderzijds. Zo'n brug kan worden bewandeld met een derde positie die ik hier voorstel, en waar ik zelf de komende jaren mee aan de slag wil gaan. Dat is het uitgangspunt dat terrorisme natuurlijk wel degelijk vaak met religie te maken heeft. En zelfs als het niet direct om jihadistisch of anderszins religieus terrorisme gaat, speelt transcendentisme, het zoeken naar een hogere zin (voor je volk, groep, klasse of ras) een rol. Maar in onze wetenschappelijke zoektocht naar logica, ratio, naar modellen en theorieën zijn we wellicht uit het oog verloren dat religie, dat betekenis niet alleen een zaak is van heilige teksten, boeken, geschriften en dogma's,

maar soms gewoonweg een praktijk. Iets “doen”, iets wat “dwaas” lijkt, maar wat voor de verrichter van die dwaze handeling zeer symbolisch en betekenisvol is.

Daar hebben we zelfs ook wetenschappelijke theorieën voor. Die zoektocht naar betekenisgeving als praxis kun je namelijk prima begrijpen vanuit een meer religieus-antropologische, een semio-logische, of een performatieve benadering. We leven in een beeldcultuur, een cultuur van de korte aandachtsspanne, van apps, Instagrams, flashes, en hoogsymbolische 3d-performances. In die cultuur gedijen extremisten, fundamentalisten, terroristen en nog zoekende, radicaliserende jongeren. Dan is het dus te weinig om alleen hun dogma's, hadiths of fatwa's uit vorige eeuwen of godsbeelden te bestuderen. Niet heilige Schriften alleen, maar de zoektocht van individuen, groepen naar de actuele praxis van de radicale verlossing zou weer meer in beeld moeten worden gebracht.

Wat ik zelf de komende tijd wil onderzoeken is hoe zo'n narratief van radicale verlossing zich articuleert als propaganda van de daad, waarbij de daad de samenvloeiing van het persoonlijke moment en de grotere “heilsgeschiedenis” van de bijbehorende (terroristische) “constituency” is. Verlossing is een verhaal en een daad in één, het is een performatieve handeling en een praxis van (religieuze) beleving. De vorm van de daad en de inhoud vallen samen – maar alleen onder de conditie dat de betekenis van die daad wordt gelezen, gehoord, verstaan en begrepen door een bepaald publiek, of meerdere publieken. Verlossing moet worden erkend en aanvaard. Dit aanbod

van radicale verlossing “werkt” als het persoonlijke nood koppelt aan brede erkenning binnen een duidelijk omliggende achterban.

Waarom is dit nu zo'n relevante invalshoek? Omdat de algemene context waarin die verhalen van radicale verlossing en die bijbehorende praktijken van symbolische of daadwerkelijke offerandes worden geënceneerd er zo'n enorme versterking aan geeft. De hedendaagse radicale verlossingsverhalen, van jihadistische, extremistische of fundamentalistische snit, voeden zich met de doodsangst van slachtoffers – directe slachtoffers en de slachtoffers-by-proxy. Hoe sterker de angst voor de doodsdrijf van de terrorist, hoe krachtiger die praktijk van radicale verlossing “werkt” en angst en terreur zaait. En laat nu net ons huidige bestaan, onze beschaving, gevangen zitten in wat Barbara Adam omschrijft als een “seculier apocalyptisch timescape”, een “tijdlandschap”, dat geen uitkomst, wederkomst, hoop of verlossing door een hogere instantie meer kent.

Tegen die voortdurende horizon van seculier presentisme, van de alomtegenwoordige stress van de vitaliteitscultuur van het eeuwig jong, fit en vooral levend willen blijven; en ertoe willen doen, is de daad van een (zelfmoord)terrorist een gotspe. Zo'n daad van radicale verlossing legt alle zenuwen bloot van onze collectieve “denial of death”. En daarom ligt de toekomst van onderzoek naar terrorisme en radicalisering precies in die richting: hoe gaan we om met zin- en betekeniszoekers die de dood omarmen? En wat stellen we daar tegenover?

